

Világkép és észleléseleméletek kapcsolata az analitikus filozófia történetében

Az érzékileg adottra épülő észleléseleméletek

Az analitikus filozófia Cambridge-ben kezdődött 1898 körül, Russell és Moore támadásával az idealizmus ellen. Russell fő célpontjai bizonyos logikai doktrínák voltak, amelyek az idealizmushoz kapcsolódtak, nevezetesen Hegel logikai monizmusa és Leibniz logikai monadizmusa, míg Moore elsősorban azzal foglalkozott, hogy megcáfolja az idealista metafizikák alaptézisét, az *esse est percipi* elvet, amelyre – többek között – az idealista észleléseleméletek is épülnek. Russell is elfogadta azonban Moore érveit, és mindketten olyan észleléseleméleti nézeteket dolgoztak ki, amelyek szerint az észlelés tartalma valami adottra irányul, ami független az észlelőtől, mind metafizikai, mind ismeretelméleti szempontból. Ezt a független entitást többféleképpen is nevezték, például érzetadatnak, szenzumnak, nyers érzetnek vagy „az adottnak”. Moore és Russell különféle észleléseleméleteit érzetadat-elméleteknek hívják (Russell elméleteit csak 1920-ig), az általánosság kedvéért azonban az ezekhez hasonló nézeteket „érzéki adottság elméleteknek” vagy „az érzékileg adottra épülő elméleteknek” fogom nevezni. Ezt többek között az indokolja, hogy bár Russell 1921-ben, *Analysis of Mind* című könyvében hivatalosan elvetette az érzetadat-elméletet, de továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy az észleléseknek van *közvetlenül adott és nem-fogalmi* eleme, azaz fenntartotta az elméletnek azt az alkotórészét, amely döntően megkülönbözteti a rivális idealista-racionalista észleléseleméletektől, például Hegelétől, amely szerint nincs ilyen elem.

Az érzékileg adottra épülő elméletek szerint az észlelési állapotoknak három összetevőjük van: az észlelés alanya, az észlelés közvetlen tárgya, ami érzékileg adott, és az észlelés közvetett tárgya, a külvilág tárgyai. Az ilyen elméletek fő típusait megkülönböztethetjük aszerint, hogyan értelmezik ezeket az elemeket, illetve egymáshoz való viszonyukat.

Az érzékileg adott fogalmát, illetve az adott és az észlelő viszonyát a következőképpen jellemezhetjük: az érzékileg adott az, ami az észlelő által észlelt fenomenális tulajdonságokkal rendelkezik. Az érzékileg adott lehet *metafizikailag független* az elmétől, ez azt feltételezi, hogy az észlelés *aktusa* független az észlelés *tárgyától*, vagy lehet *metafizikailag elme-függő*: ilyenek például azok az *adverbialista* elképzelések, amelyek szerint az érzékileg adott az észlelési *állapot*, tehát az észlelő *elméjének* egy *állapota*. Emellett az érzékileg adott *episztemológiailag független* az elmétől: a megismerésére irányuló aktus vagy tevékenység *nem alkotórésze* a természetének. Amikor az elme tudatában van az adottnak, akkor *passzívan felfogja* azt, és *közvetlen szemlélettel ismeri meg* a természetét, bár-

mifajta intellektuális tevékenység (összehasonlítás, kategorizálás, következtetés) nélkül.

Hegel és a brit idealisták, például Bradley egyaránt tagadták, hogy létezne érzéki adottság. Másfelől az ilyen entitások létezéséből indul ki számos észleléselemélet, Hume-tól Mill-en keresztül Mach-ig, illetve Russell és Moore mellett számos más 20. századi empirista nézetig, mint például Broad, Price vagy Ayer elméletéig.

Az érzéki adottságból kiinduló észleléseleméletek képviselői mindannyian bizonyosnak tekintették az adott létezését, mi több, a legbiztosabb empirikus ténynek, amiről csak tudásunk lehet; a fő metafizikai kérdés számukra a külvilág, az észlelés közvetett tárgyainak ontológiai státuszára vonatkozott.¹ Ez a kérdés azonban szorosan kapcsolódik az észlelés közvetlen és közvetett tárgya közötti viszony ismeretelméleti aspektusához – nevezetesen ahhoz, hogy az érzéki adottságra vonatkozó tudásunktól hogyan jutunk el a külvilágra vonatkozó tudáshoz.

Három fő alternatívát különböztethetünk meg: az észlelő az érzéki adottságból, az észlelés tárgyából kiindulva vagy (a) következtet a külső fizikai tárgyak létezésére és tulajdonságaira, vagy (b) feltételezi a külső fizikai tárgyak létezését, vagy (c) megkonstruálja a külső „fizikai” tárgyakat, az észlelés tartalmát.

(a) Az első eset, amikor az adottságra vonatkozó tudásunktól kiindulva *következtetünk arra*, hogy milyen külső tárgyakat észlelünk, közvetlen realista vagy reprezentatív realista nézetekkel járhat együtt. Az előbbi szerint az érzéki adottság *azonos* valamilyen fizikai tárgy felszínével², az utóbbi szerint az érzéki adottság valamilyen külső fizikai tárgy okozza, amelyet *reprezentál*.³

(b) A második nézet hívei, az ún. *józan ész realisták* szerint csak *feltesszük*, hogy létezik egy, az elmétől független fizikai világ, jobban mondva *nem kételkedünk* ebben. Ugyanis nem tehetünk mást, nem vagyunk képesek tartósan kételkedni az elmefüggetlen világ létezésében, annak ellenére, hogy közvetlen tapasztalatainkból kiindulva nem vagyunk képesek *érvényesen következtetni* erre. Hogy ez a természetes meggyőződésünk, ellenállhatatlan hajlamunk arra, hogy higgyünk az elménktől független külvilág létezésében, *tudásnak* számít-e vagy sem, vitatott kérdés. (Hume szerint nem, Reid és Moore viszont – különböző érvek alapján – amellet érvelt, hogy igen.)⁴

(c) Az észlelés közvetlen és közvetett tárgya közötti viszonytal kapcsolatos harmadik nézet a *konstruktivizmus*, amely szerint a külső tárgyakat a közvetlenül észlelt tárgyakból, az érzéki adottságból *konstruáljuk*. Különbséget tehetünk a

¹ Az „én”-re vonatkozó nézeteikkel itt nem foglalkozom.

² Vö. például Moore, G. E. [1918–1919]: *Some Judgements of Perception*. In *Philosophical Studies*. Routledge, London, 1958.

³ Russell, B. [1912]: *A filozófia alapproblémái*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1996.

⁴ Hume, D. [1739]: *Értekezés az emberi természetről*. Gondolat, Budapest, 1976; Reid, T. [1764]: *An Inquiry into the Human Mind: on the Principles of Common Sense*. Edinburgh UP, Edinburgh, 2000; G. E. Moore [1925]: *A józan ész védelmében; A valóság fogalma*. In uő: *A józan ész védelmében és más tanulmányok*. Magyar Helikon, Budapest, 1981.

konstruktivizmus két válfaja között, amelyeket „occamista”, illetve „anti-metafizikus” konstruktivizmusnak nevezhetünk. Az előbbi legfontosabb képviselője Russell volt az ún. „Külvilág-program” időszakában,⁵ az utóbbié Carnap az *Aufbauban*.⁶ A két változat közötti különbség lényege a konstruktivista módszerhez való viszonyuk, illetve a módszer alkalmazásának célja tekintetében áll fenn. Russell célja, Occam híres maximájának megfelelően,⁷ a létezők számának minimalizálása volt. Módszere, „a következtetett entitások helyettesítése logikai konstrukciókkal”⁸, azt a célt szolgálta, hogy meghatározza a teljes ontológiához szükséges létezők minimális halmazát, és egyben azt is lehetővé tette, hogy a fizikai tárgyak létezésére vonatkozó metafizikai kérdést *felfüggeszük*. Carnap viszont a konstrukciók módszerét arra használta, hogy *minden* metafizikai kérdést kiiktasson, jelentés nélkülinek nyilvánítsa. Noha az empirikus fogalmakat a tapasztalatból kiindulva konstruálta meg, ez nem jelenti azt, hogy ontológiai értelemben fenomenalista lett volna; nem állította, hogy az érzékileg adott⁹ az igazi vagy elsődleges létező. (Annál is kevésbé, mivel már az *Aufbauban* is több helyen állította, hogy az empirikus fogalmak rendszerét *fizikai tárgyakra* vonatkozó állításokra alapozva is fel lehet építeni.) Russell másfelől soha nem állította, hogy az ontológiai kérdések – például hogy az érzetadatok vagy a fizikai tárgyak léteznek-e – *értelmetlenek* lennének.

Ami a metafizikát illeti: az észlelés közvetlen és közvetett tárgyai közötti viszony fenti elméletei a következő nézetekkel kapcsolódtak össze a külvilág értelmezésére vonatkozóan: a közvetlen és a reprezentatív realizmus a fizikai világ realista értelmezésével járt együtt, az occamista konstruktivizmus felfüggesztette a fizikai világ valóságosságára vonatkozó kérdést, az antimetafizikus konstrukcionizmus pedig értelmetlennek nyilvánította.

Mindezen elképzeléseknek megvannak a maguk karakterisztikus problémái, gyenge pontjai. Itt csak néhány fontosabbat említenék meg. A közvetlen realizmus legfőbb problémája a téves észlelések, az illúziók és hallucinációk értelmezése. A reprezentatív realizmus esetében elsősorban a reprezentáló viszony érvényességének az igazolása problematikus, azaz annak a bizonyítása, hogy a közvetlenül adódó érzéki tárgyak észleléséből jogosultan vonhatunk le következtetéseket a külvilág állapotára nézve. A józan ész realista elképzelése nem ad magyarázatot az érzékileg adott és a külső tárgyak kapcsolatáról, nincs elmélete ennek a kapcsolatnak a természetéről. A fenomenalista konstruktivizmusok közös problémája, hogy úgy tűnik, szolipszizmus következik belőlük.

Ezek mind súlyos problémák az adott és a külvilág viszonyával kapcsolatban, azonban mégsem ezek bizonyultak döntőnek – nem érték el azt a kritikus tömeget, amely elvezetett volna az érzékileg adottból kiinduló észleléseleméleti

⁵ 1915 körül. Ennek a programnak a reprezentatív műve az *Our Knowledge of the External World* című előadássorozat. Lásd Russell, B. [1915]: *Our Knowledge of the External World*. W. W. Norton, New York, 1929.

⁶ Carnap, R.: *Der Logische Aufbau der Welt*. Springer, Berlin, 1928.

⁷ „Ne szaporítsd szükségtelenül a létezőket.”

⁸ Russell, B.: *Our Knowledge of the External World*. Id. kiad. 155.

⁹ Amit az *Aufbauban* Gestalt-komplexumokként értelmezett.

modell elutasításához. Ami ténylegesen az „érzéki adottság elméletek” elvetését eredményezte, az valami más volt, nevezetesen annak a meggyőződésnek a megrendülése, hogy *egyáltalán létezik* bármi, ami közvetlenül érzékileg *adott*. Az 1930-as évektől kezdődően egyre többen kérdőjelezték meg, hogy léteznek érzet-adatok, illetve közvetlenül adott érzéki minőségek.¹⁰ Az alábbiakban két átfogó megközelítést fogok vizsgálni az észlelés és a metafizika összefüggő témáival kapcsolatban, amelyek az érzékileg adottból kiinduló századeleji elméletek visszaszorulása után váltak dominánssá. Az egyiket nevezhetjük *naturalista*, a másikat *terapeutikus* megközelítésnek.

Az elme és a világ naturalista megközelítései

A naturalistákat két csoportba lehet sorolni. Egyfelől vannak olyan materialisták, akik elutasítják mind a fenomenális tárgyak, mind a fenomenális tulajdonságok létezését, azon az alapon, hogy ezek nem lehetnek a természeti/fizikai világ lakói. Az ilyen álláspont képviselői többnyire *nem közvetlenül* érvelnek az érzékileg adott létezése ellen. Ehelyett függetlenül érvelnek valamilyen materialista metafizika igazsága mellett, majd olyan észleléseleméleteket, illetve az észlelési tapasztalat olyan meghatározásait javasolják, amelyek lehetővé teszik, hogy a tapasztalatot a fizikai világ részeként értelmezzük. Az ilyen elméletek egyfelől elkerülnek minden utalást az érzékileg adottra, másfelől tisztán materialista fogalmi keretben fogalmazódnak meg, és képviselőik állítása szerint az észlelés minden releváns vonását megragadják. Így ezek az elméletek mondhatni ignorálják a tapasztalatot. Legfontosabb reprezentásaik szerintem a következők: (1) a Smart által képviselt adverbializmus, (2) az Armstrong-féle intencionalista vagy hit elmélet, (3) Feyerabend és Rorty eliminativizmusa.¹¹ Nézzük sorban.

I. (1) Az *adverbializmus*, vagy más néven az észlelés *határozói elmélete* elutasítja a tapasztalat tárgyiasítását, *reifikálását*. Smart *materialista* adverbializmusa¹² szerint a tapasztalati minőségek, például a fájdalomérzet vagy a piros szín nem *fenomenális tárgyak* tulajdonságai, hanem az *észlelő* állapotainak jellemzői, *módusai*; ezt pedig összekapcsolja azzal a materialista állítással, hogy az észlelési

¹⁰ Lásd például Wittgenstein, Austin, Barnes vagy Sellars érveit. Wittgenstein, L. [1953]: *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz, Budapest, 1992; Austin, J. L.: *Sense and Sensibilia*. Oxford UP, Oxford, 1962.; Barnes, W. F. H.: *The Myth of Sense-Data*. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 45., 1944–1945, 89–117; Sellars, W.: *Empiricism and the Philosophy of Mind*. In Feigl, H. - Scriven, M. (eds.): *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, 1., Minneapolis, 1956, 253–329. Újranyomva: *Empiricism and the Philosophy of Mind*. Harvard UP, Cambridge, Massachusetts, 1997.

¹¹ Armstrong, D. M.: *A Materialist Theory of Mind*. Routledge and Kegan Paul, London, 1968; Feyerabend, P.: *Materialism and the Mind-Body Problem*. *The Review of Metaphysics*, 17/1963; Rorty, R.: *In Defence of Eliminative Materialism*. *Review of Metaphysics*, 24/1970.

¹² Az adverbializmus *általában* önmagában nem utasítja el az érzékileg adottat, tehát azt, hogy az érzéki tapasztalatoknak lehet közvetlenül adott érzéki minőségük. Smart materialista adverbializmusa azonban igen.

állapotok agyi állapotokkal azonosak, valamint azzal is, hogy nem ismerjük meg közvetlenül az érzéki minőségek természetét. Így a Smart-féle adverbializmus szerint például annak, hogy valaki valami pirosat lát, a helyes leírása nem az, hogy az illető egy piros fenomenális *tárgyat* (érzetadatot) lát, hanem hogy *pirosan* lát, azaz olyan agyi állapotban van, mint amelyet bizonyos fajta külső tárgyak okoznak (nevezetesen meghatározott felszíni tulajdonságokkal rendelkező tárgyak, mint például érett paradicsomok, postaládák stb., azaz „piros” tárgyak).¹³

(2) Az észlelés egy ismert *intencionalista*, más néven *hit-elmélete* szerint, amelyet David Armstrong dolgozott ki,¹⁴ az észlelések kizárólag hitek elsajátításai, amelyeknek a tartalma (amire vonatkoznak) valamilyen külső tárgy vagy tulajdonság. Az észlelés „transzparens”: nem vesz részt benne semmilyen érzéki közvetítő, érzetadat vagy érzéki tapasztalati minőség. Például egy piros tárgy észlelni *nem más, mint* arra a hitre szert tenni, hogy egy bizonyos felszíni tulajdonságokkal rendelkező tárgy van az észlelő előtt. Az „úgy tűnik, valami piros van előttem” észlelési beszámoló jelentése az, hogy *azt hiszem*, hogy valamilyen piros tárgy van előttem, ahol a pirosság külső fizikai tárgyak felületi tulajdonsága.

(3) Az *eliminativista* nézet szerint az érzeteket nem lehet redukálni fizikai (agy-i idegrendszeri) állapotokra, tulajdonságokra. De nem is kell: az érzetkifejezéseket és az érzetekre vonatkozó elméleteket a tudományos diskurzusból teljes egészében ki fogja majd iktatni valamilyen jövőbeli idegtudományi elmélet, amely hiánytalanul le fogja írni az észlelési állapotokat és folyamatokat úgy, hogy egyáltalán nem hivatkozik érzéki minőségekre. Mivel ezzel az új elmélettel egyelőre még nem rendelkezünk, az eliminativisták nem foglalkoznak azzal, hogy valamilyen kidolgozott észleléselemélettel álljanak elő.

Mint a fenti leírások megmutatják, mindezek az észleléseleméleti elképzelések *ignorálják* az érzéki tapasztalatokat. Nem feltétlenül tagadják, hogy az észlelések során valamiféle érzéki tapasztalatra is szert teszünk, de azt állítják, hogy a tapasztalat *nem játszik szerepet* az észlelésben, akár hiányozhatna is.¹⁵

II. Az érzékileg adottat ignoráló elméletek dominanciája után, az 1970-es évektől kezdődően újra megerősödött az a nézet, mely szerint az észlelésnek lényeges eleme, hogy van valamilyen fenomenális karaktere, fenomenális alkotórésze.¹⁶ Ezek az új elméletek, bár rehabilitálták az érzékileg adottat, abban különböznek az érzékileg adottból kiinduló régebbi elméletektől, hogy naturalisták; azaz az érzékileg adottat megkísérelték beilleszteni valamilyen naturalista metafizikai keretbe.¹⁷ Az érzékileg adottból kiinduló múlt század

¹³ Smart, J. J. C.: Sensations and Brain Processes. *Philosophical Review*, 68/1959. 141–156; uő: *Philosophy and Scientific Realism*. Routledge and Kegan Paul, London, 1963.

¹⁴ Armstrong: i. m.

¹⁵ Többnyire azt is állítják, hogy *nincs közvetlen tudásunk* tapasztalataink érzéki minőségéről.

¹⁶ Nagel 1974-es tanulmánya nagy hatással volt a fenomenális elem rehabilitálására. Lásd Nagel, T.: Milyen lehet denevérnek lenni? *Vulgo*, 2004/2., 3–11.

¹⁷ Természetesen ez a jellemzés nem illik minden közelmúltbeli érzéki adottság elméletre, vannak új, nem naturalista nézetek is; a leírás a meghatározó trendet próbálja megragadni.

eleji elméleteknek ez nem volt elsődleges céljuk. Voltak persze olyan javaslatok, amelyek megpróbálták az érzékileg adottat fizikaiként értelmezni, például Russell és Moore bizonyos elképzelései ilyenek, de a naturalizálás vagy fizikalizálás nem volt a korai érzetadat-elméletek kitüntetett célkitűzése.

Ilyen új, az érzékileg adottat reálisnak tekintő naturalista elméletek egyfelől (4) a ráépülési fizikalizmus¹⁸ különféle verziói, másfelől (5) az a naturalista dualizmus, amelyet Chalmers¹⁹ képvisel. Az előbbiek azt állítják, hogy az érzetek, érzéki tapasztalatok az agyi-idegrendszeri állapotokra épülnek rá. Ezt a tézist egyesek az agy-érzet viszonytal kapcsolatos agnoszticizmussal is párosítják (Nagel és McGinn²⁰), mások (pl. Horgan²¹) nem ilyen pesszimisták. Abban a tekintetben is megoszlanak a vélemények, hogy a materializmusnak meg kell-e követelnie, hogy a ráépülés szükségszerű legyen – azaz, ha egy agyi állapottal együtt jár egy bizonyos érzetállapot, akkor „minden lehetséges világban” együtt kell járnia azzal –, vagy elégséges a kontingens ráépülés is, amely szerint elég, ha csak az aktuális világban járnak együtt. (A szükségszerű ráépülés megkövetelése mellett szól, hogy a kontingens ráépülés szerint *lehetséges*, hogy egy érzet nem jár együtt azzal az agyi állapottal, amellyel *ténylegesen* együtt jár, ezt pedig kézenfekvő úgy értelmezni, hogy az agyi állapot az aktuális világban sem határozza meg az érzetet, csak (állandóan) együtt járnak – ez pedig dualista elképzelés.) A Chalmers-féle dualizmus a szükségszerű ráépüléssel definiálja a materializmust, amelynek a fennállását tagadja.

Akárhogy is, mivel nincs *fogalmi kapcsolat* az agyi-fizikai tulajdonságok és a tapasztalati minőségek között, nincs *magyarázatunk* arra, *hogyan* és *miért* kapcsolódnak bizonyos agyi állapotokhoz bizonyos fajta tapasztalatok, illetve hogy egyáltalán miért keletkeznek tapasztalatok agyi állapotokból. (Erre a fizikai és a tudati jelenségek magyarázata közötti ugrásra utal a „magyarázati szakadék” fogalma, amelyet Levine vezetett be.²²) Egyes filozófusok szerint ez a szakadék a fizikai jelenségek és tapasztalatok között áthidalhatatlan: szerintük soha nem leszünk képesek *megérteni* vagy *megmagyarázni*, hogy a tapasztalatok *hogyan* és *miért* keletkeznek az agyból. Közülük van, aki úgy véli: abból, hogy ezt nem tudjuk megmagyarázni, nem következik, hogy a tapasztalatok ne származnának *ténylegesen* az agyból, azaz hogy az érzetek függetlenek lennének az agyi állapotoktól, hogy ne épülnének rá agyi állapotokra. Más szóval szerintük a „magya-

¹⁸ A ún. ráépülési viszony (*supervenience*) szerint ha tulajdonságok egy halmaza ráépül egy másikra, akkor az előbbiek eloszlása nem változhat anélkül, hogy az utóbbiak ne változnának. Így az alapul szolgáló tulajdonságok meghatározzák a rájuk épülő tulajdonságokat, de nem feltétlenül azonosak velük.

¹⁹ Chalmers, D. J.: *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. Oxford UP, Oxford, 1996.

²⁰ Nagel: i. m.; McGinn, C. [1989]: Megoldható-e a test-lélek dualitásának a rejtélye? *Gond*, 1999, 184–204.

²¹ Horgan, T.: Nonreductive Materialism. In R. Warner – T. Szubka (eds.): *The Mind-Body Problem*. Blackwell, Oxford, 1994.

²² Levine, J.: Materialism and Qualia: The Explanatory Gap. *Pacific Philosophical Quarterly*, 64/1983, 354–361.

rázati szakadék” létezése önmagában nem implikál „ontológiai szakadékot”, ontológiai különbséget az érzetek és az agyi állapotok között. Ez például Nagel és McGinn nézete.²³ Vannak ugyanakkor olyan vélemények is, amelyek szerint abból, hogy nincs fogalmi kapcsolat az agyi tulajdonságok és a fenomenális tulajdonságok között, igenis következtethetünk arra, hogy ezek a tulajdonságok *ontológiailag függetlenek egymástól*. Ezt az álláspontot képviseli manapság David Chalmers,²⁴ aki szerint alapvetően kétféle tulajdonság van a világon, fizikai tulajdonság és érzéki minőség.

Az elme, a világ és az elme–világ viszony terápiás megközelítései

Az érzékileg adottra épülő századeleji észleléseleméletek másfajta alternatíváit nyújtják az ún. terapeutikus megközelítések. Az eddig említett nézetek mindegyike abból indult ki, hogy az elme és a világ egymástól elkülönült: az elme és a világ egymástól független természetére, illetve az elme és a világ viszonyára vonatkozó kérdések értelmesek. Azonban ezt a kiindulópontot el is utasíthatjuk. Gondolhatjuk úgy is, hogy ez egy téves kép, amely fogva tart bennünket: valójában az elme és a világ *nem* különül el egymástól. Ha ez így van, akkor az elme és a világ problémáját nem megoldani, hanem feloldani, felszámolni kell. A feladat eszerint az, hogy kigyógyuljunk abból a meggyőződésünkéből (rögeszménkéből?), hogy egyáltalán létezik a probléma, amelyet meg kellene oldani.

Többféle terápiás módszer is van. Szerintem három fő típust különböztethetünk meg, mégpedig *nyelvi-jelentéselméleti*, *pragmatikus*, illetve *konceptualista* terápiát. Ezek nem teljesen függetlenek egymástól, részben közös meglátásokon és érveken nyugszanak, mindazonáltal fontos szempontokból különböznek egymástól. Austint és Wittgensteint tekinthetjük a nyelvi-jelentéselméleti terápia legfontosabb képviselőinek, a legismertebb mai pragmatista, Richard Rorty és talán Hilary Putnam²⁵ legutóbbi nézetei is idesorolhatók, a konceptualizmus legfőbb alakja John McDowell. Ezek közül csak a konceptualista terápiáról fogok röviden szót ejteni, és ezen belül is csak McDowell nézeteiről. Ezt többek között az indokolja, hogy ez a terápiás módszer közvetlen kapcsolatban áll az észlelés elméletével, ami a többi terápiás stratégia esetében nem áll fenn.

McDowell terápiája, amelynek segítségével meg kellene szabadulnunk az elme és a világ viszonyára vonatkozó téves képünktől, az észlelési tartalom konceptualista felfogására épül. Az érzékileg adottból kiinduló elméletek többsége egyetért abban, hogy az elme és az adott, azaz az észlelés alanya és közvetlen tárgya, illetve az elme és a világ, az észlelés alanya és közvetett tárgya – ontológiailag és episztemológiailag – *függetlenek egymástól*. Ez a kiindulópont azonban

²³ Nagel: i. m.; McGinn: i. m.

²⁴ Lásd Chalmers: i. m.

²⁵ Lásd Wittgenstein: i. m.; Austin: i. m.; Rorty, R.: *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton UP, New Jersey, 1979; Putnam, H.: *The Threefold Cord: Mind, Body, and World*. Columbia UP, New York, 2000.

téves, állítja McDowell. Ahogy kantiánus terminológiájában megfogalmazza: a világ észlelésében az elme *receptivitása* és *spontaneitása* fogalmilag sem határolható el egymástól. Az észlelés *egész tartalma*, azaz *a világ*, mindig már eleve konceptualizált, fogalmak által rendezett. Nincs értelme az észlelési tartalom belül elkülöníteni egy adott nem-fogalmi részt, amelyet az elme (receptivitása) passzívan felfogna, illetve a spontaneitás hozzájárulását, amely a közvetlenül adott, nem-fogalmi tartalomra alkalmazná a fogalmakat.

Itt álljunk meg egy pillanatra! Úgy tűnik, az analitikus filozófia tett egy nagy kört, és visszaérkezett kiindulópontjához, egy olyan nézethez, amellyel *szemben* határozta meg magát eredetileg (legalábbis Cambridge-ben), nevezetesen a hegelianus idealizmushoz. Nos, McDowell elismeri, hogy ami az észlelési tartalom konceptualista értelmezését illeti, nézetei hegelianusak, azonban tagadja, hogy ez elkötelezné az idealizmus mellett. Szerinte az idealizmus-vád félreértésen alapul, ugyanis összefér, hogy

- (1) A világ a fogalmi szféráján *belül*, *nem kívül* van (konceptualizmus).
- (2) A világ *kívül* van az elmén (anti-idealizmus).

Érve két részből áll. Először megpróbálja bemutatni, miért tűnik meggyőzőnek, hogy a konceptualizmusból következik az idealizmus. Másodsorú vázolja, hogy szerinte hogyan lehet összebékíteni a konceptualizmust az anti-idealizmussal.

Nos: McDowell szerint annak a gondolatnak a meggyőző ereje, hogy a konceptualizmusból következik az idealizmus, abból a – téves – elképzelésből származik, hogy az elme receptivitása és spontaneitása egymástól elkülönült. Az elkülönültséget felteszik az adott hívei, de olyan filozófusok is, akik elvetették az adott létezését, például olyan „koherentisták”, mint Davidson vagy Sellars²⁶ is, akik szerint – legalábbis McDowell interpretációjában – az észlelésben csak az elme spontaneitása, fogalmi tevékenysége játszik szerepet. A tapasztalat, a stimulusuk passzív felfogása, detektálása csak *okási szerepet* játszhat az észlelés események kiváltásában, igazolási szerepet azonban nem. Kant pedig a legtöbb értelmező szerint szintén azt állította, hogy létezik érzékileg adott – az ő terminológiájában az érzéki sokféleség –, csak azt tagadta, hogy közvetlenül hozzáférhető lenne az észlelés révén; az érzéki sokféleséget az értelem mindig fogalmak (az a priori kategóriák és az empirikus fogalmak) alá vonja. Azaz, bár az érzékileg adott empirikusan nem különül el a tapasztalatban, a fogalmi elkülönültség fennáll. Márpedig *ha* úgy véljük, hogy a receptivitás és a spontaneitás elkülönült, *akkor* szinte automatikus az átmenet ahhoz a nézethez, hogy az észlelés tartalmának elme-független része az, amit a receptivitás passzívan felfog, az elme-függő rész pedig az, amit az elme spontaneitása, fogalmi tevékenysége „hozzáad”. És ha valaki azt állítja, hogy az észlelés egész tartalma fogalmi, „fogalmak által átjárt”, akkor ebből az észlelés egész tartalmának az elme-függetlensége, vagyis az *idealizmus* látszik következni.

²⁶ Vö. Davidson, D. [1983]: A Coherence Theory of Truth and Knowledge. In uő: *Subjective, Intersubjective, Objective*. Clarendon Press, Oxford, 2001; Sellars: i. m.

McDowell konceptualizmusa szerint azonban az elme receptivitása és spontaneitása *nem különíthető el egymástól még fogalmilag sem*. Az észlelés egész tartalma mindig *már eleve* konceptualizált, fogalmak által rendezett, és *értelmetlen* elkülöníteni egy nem-fogalmi részt, ami közvetlenül adott a receptivitás számára, és egy fogalmi részt, amivel az elme spontaneitása járulna hozzá a tartalomhoz. Mindazonáltal ez nem jelenti azt, hogy a világ nincsen „kívül” az elmén. A világ fogalmi, a fogalmi tartományában helyezkedik el, de külső az elméhez képest. A racionalitás ugyanis McDowell szerint *nem* az elme belső, strukturális jellegzetessége, amely független a külső valóságtól. A világ *maga* rendelkezik racionális struktúrával, amely a valóság-hű észlelésben *feltárul*.

Ez különösen hangzik, de csak azért, mert egy olyan, mélyen beágyazott – újkori – természetfogalommal rendelkezünk, amely szerint a természet *a törvény szférája* (avagy az oksági folyamatok szférája), amelynek nincs racionális, fogalmi szerkezete, és amely körbezárja a fogalmi/racionális szféráját, mely az elmén belüli. Ez a (nem-fogalmi) természet lenne az észlelés tartalma. McDowell alternatív javaslata egy olyan természetfogalom, amely nem a fogalmi szférán kívül, hanem azon belül helyezkedik el, racionális és társadalmi feltételek által is meghatározott. Képzés (*Bildung*) révén szert tehetünk egyfajta *második természetre*, olyan képességekre, amelyekkel a – külső – racionális természetet észleljük, amelyek révén a racionális természet *feltárul* számunkra.

Konklúzió: naturalizmus vagy terápia?

Azt próbáltam illusztrálni, hogy a mai analitikus filozófiában kétféle rivális megközelítés dominál az érzéki tapasztalatra vonatkozó nagy metafizikai kérdésekkel kapcsolatban. Az egyik a naturalizmus, a másik pedig valamilyen terápiás hozzáállás. Ez pedig azt jelenti, hogy a következő dilemmával állunk szemben. Ha elfogadjuk a fizikalizmus valamelyik olyan változatát, amelyik ignorálja a tapasztalatot, akkor fel kell adnunk, vagy legalábbis erősen korlátoznunk kell a fenomenális tapasztalat valóságosságába vetett hitünket. Másfelől, ha a fizikai világ valóságosságával együtt fenntartjuk a fenomenális tapasztalat valóságosságát, akkor vagy agnoszticizmushoz jutunk az agy és a tapasztalat közötti viszonyra vonatkozóan (McGinn, Nagel), vagy valamilyen ad hoc dualizmushoz (Chalmers). Ha viszont McDowell terápiás stratégiáját fogadjuk el, akkor feladjuk vagy ignoráljuk a fizikai elméletek által leírt valóságot, a „Galilei-féle” természetet, „az ember és a világ tudományos képét”, és kizárólag „az ember és a világ manifeszt képére” (Sellars) szorítkozunk.²⁷ Véleményem szerint ezek egyaránt elfogadhatatlan következmények, így a naturalisták és a terapeuták vitája jelenleg holtponton áll.

²⁷ Ugyanez felhozható a többi, nyelvi vagy pragmatikus terápiával szemben is, ennek kifejtésére azonban itt nincs mód.